

Деякі особливості проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення

Олександр Гуменський

кандидат юридичних наук, провідний судовий експерт, Київське відділення,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф.
М. С. Бокариуца» Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6860-4925>, e-mail: robingum1969@gmail.com

Експертний експеримент є однією зі стадій досліджень під час проведення лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення. На цій стадії, під час аналізування питання, експерт створює уявну семантичну матрицю, яку використовує в подальших порівняльних дослідженнях.

Ключові слова: криміналістична експертиза; лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза мовлення; експертний експеримент; семантична матриця; аналізування питання; порівняльне дослідження.

До класу криміналістичних експертиз сьогодні належить лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза мовлення.

У цій роботі ми не плануємо починати дискусію щодо доречності цієї належності (особливо тому, що вважаємо це рішення, м'яко кажучи, спірним), проте зауважимо, що в будь-якому разі під час лінгвістичного дослідження використовуються криміналістичні підходи. Принаймні, експерти під час проведення дослідження дотримують стадій проведення експертиз, розроблених у криміналістиці. Саме про стадії й піде мова далі.

Як зазначено в методиках, процес лінгвістичного дослідження доцільно поділяти на чотири стадії: підготовчу, аналітичну, порівняльного дослідження, синтезуючу із відповідним наповненням [1].

Які особливості можна виокремити в процесі дослідження? По-перше, на нашу думку, експерт на порівняльній стадії порівнює не тільки, а точні-

ше, не стільки лексеми (словосполучення) з їх лексичними значеннями, а й об'єктивний смисл «підозрілого» висловлювання з деякою сформованою з урахуванням моделі досліджуваного комунікативного акту (сформованою не тільки в уявленні експерта, а й фізично — відображеною у висновку та/або в певній методиці) «семантичною матрицею» (саме так пропонує називати її автор, проте, він відкритий для дискусії).

Наприклад, визначивши (самостійно), що в контексті понять ст. 436-2 Кримінального кодексу України (далі — ККУ) **визнавати правомірним** — це наводити аргументи на користь того, що **збройна агресія** Російської Федерації проти України, розпочата у 2014 році, та **тимчасова окупація** частини території України **були чи є необхідними для задоволення потреб** українського народу або його окремої частини (етнічних, національних, соціальних чи інших груп), **установлення правопорядку, захисту прав людей, та**

відповідають нормам і стандартам міжнародного права, тобто є правомірними й законними [2; 3], саме з цим визначенням («семантичною матрицею») експерт і порівнюватиме об'єктивний смисл висловлювання, на яке він «звернув увагу» на аналітичній стадії в досліджуваному тексті, наприклад: *«Статті 106 и 107 Устава ООН дают право России как преемнику победителя во 2-й мировой войне на любые меры, включая военные, против Германии, Венгрии, Австрии, Румынии, Болгарии, Финляндии, Хорватии, Словении, Чехии, Латвии, Эстонии, Литвы и Украины за попытки возродить нацизм»*. Водночас однозначно дійде висновку, що у висловлюванні йдеться саме про визнання правомірною збройної агресії РФ проти України.

Такою семантичною матрицею також може бути цілий описовий, оповідний блок, як, наприклад, визначення параметрів (лінгвістичних ознак) мовленнєвого акту спонукування до надання вигоди [4, с. 14—15].

Звідки візьметься у свідомості експерта ця семантична матриця? Ось це, по-друге, на нашу думку, і є ще однією особливістю проведення семантико-текстуальних експертиз, до якої ми й воліємо привернути увагу. У найзагальнішому випадку, під час аналітичної стадії будь-якої криміналістичної експертизи (яку, до речі, часто називають стадією роздільного дослідження) окремо вивчається як об'єкт експертизи, так і зразки, надані для порівняння. Не є винятком і семантико-текстуальна експертиза, під час проведення якої таким зраз-

ком є уявна семантична конструкція, що викристалізовується під час аналізування питання. Тобто особливістю проведення семантико-текстуальної експертизи є те, що перед початком будь-яких розумових дій із досліджуваним матеріалом експерт аналізує питання з метою зрозуміти предмет дослідження (на відміну від, наприклад, експерта-почеркознавця, «тедівця», трасолога тощо, які одразу розпочинають дослідження, адже їм одразу «зрозуміло», що конкретно потрібно встановити). Саме під час цього аналізування (ми вважаємо його складником так званого факультативного (необов'язкового) етапу експертного експерименту, див. далі) експерт ніби «створює» собі зразок для порівняння. У цьому сенсі експерт-лінгвіст радше схожий на експерта-баліста, який під час вирішення ідентифікаційного питання «яка саме куля, із наданих на дослідження, вистріляна із певної зброї» спочатку проводить експериментальну стрільбу (створює собі зразок), а потім порівнює слідову картину (розташування валиків і борозенок у слідах полів нарізів) на цій (експериментальній) кулі зі слідами на досліджуваних. Зупинимось на цьому докладніше.

Коли експерт з лінгвістичних досліджень отримує матеріали, для відповіді на поставлені питання він передусім аналізує саме питання, аби «зрозуміти», яку конкретно інформацію він встановлюватиме в наданому тексті, тобто проводить операції аналізу (розкладає питання на складові — лексеми, вибирає з них ті, лексикографічне значення яких найбільше «підходить»

у контексті статті ККУ або мовного спілкування) і синтезу (перезбирає питання з використанням лексем вибраної семантики). Саме це перезбирання і створює ту мовленнєву семантичну матрицю, за допомогою якої він надалі відшукуватиме на аналітичному етапі «підозрілі» висловлювання, а потім, під час проведення етапу порівняльного дослідження, порівнювати весь цей семантичний комплекс із семантичним образом виокремленого висловлювання. Ось чому ми говоримо саме про «матрицю», адже, якщо зупинитися тільки на порівнянні лексем, то, за аналогією зі згаданою вище експертизою зброї, ми ніби класифікуємо й описуємо кожну окрему борозенку або валик у сліді, відзначаючи, що вони є, їхні розміри, розташування тощо, але ігноруємо те, що вони складають єдину слідову картину, у результаті виключаємо порівняння всього комплексу цих трасологічних ознак, які відображено в усіх наявних на поверхні кулі слідах полів нарізів. На синтезуючому етапі, у разі виявлення збігів цих семантичних комплексів, експерт і робить категоричний висновок щодо наявності у висловлюванні саме запитуваних смислів (погрози, спонукання, заклику та ін.).

І ще одне важливе доповнення щодо експертного експерименту, який за визначенням, як вже зауважено вище, є факультативною (не обов'язковою) стадією проведення досліджень. Чому ми вважаємо, що він наявний під час семантичного дослідження і в якому саме вигляді? Як можна зрозуміти із викладеного вище, експертний експеримент, з од-

ного боку, на нашу думку, наявний під час створення семантичної матриці для аналізування питання (як зазначено вище, це щось на кшталт експериментальної стрільби). Інший випадок — у разі, якщо експерт під час дослідження «приміряє» до сформованої матриці інші ситуації мовленнєвого спілкування, перевіряючи висунуті раніше версії, і складає багаторівневу модель досліджуваного комунікативного акту [1]. Під час цієї розумової операції експерт ніби встановлює межі «чутливості» матриці та чи зможе він установити всі або певні «нюанси» досліджуваної мовленнєвої ситуації, аби повніше задовольнити запит ініціатора. Під час побудови таких моделей автор радить абстрагуватися від конкретної ситуації, якщо суб'єктивні відчуття можуть вплинути на рішення питання по суті. Наприклад, під час вирішення питання щодо розпалювання національної ворожнечі замінювати (у своїй уяві) у досліджуваних висловлюваннях «українців» на іншу націю, аби відчуття національної гідності не впливало на прийняте рішення, або замінювати якихось акторів мовленнєвої ситуації на інших, задля розуміння, чи настав перлокутивний ефект тощо.

До того ж, як і під час проведення деяких інших видів експертиз, експертний експеримент може бути проведений на етапі підготовки методик. Наприклад, під час виконання експериментальної стрільби для встановлення придатності зброї для здійснення пострілів і її можливості завдати шкоди життю та здоров'ю людини, у вже згаданій

експертизі зброї експерт стріляє не в тіло людини, а в пакет дощок із сухої соснової деревини, адже попередньо встановлено, що в разі заглиблення на певну відстань у деревину куля здатна завдати такої самої шкоди й людському організму [5]. У цьому

разі семантичну матрицю вказують безпосередньо в методиці, і експертові залишається тільки вибрати необхідну, як-от, наприклад: пропозиції, обіцянки, прийняття або спонування до надання будь-якої вигоди (див., наприклад, уже згадану [4]).

Перелік джерел посилання

1. Методологія судової лінгвістичної експертизи : звіт (остаточ.) про НДР / шифр роботи ІІ.2.3-2021/1 ; наук. кер. Л. В. Свиридова. Харків, 2021. 48 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Олейніков Д. О., Сердечна А. Ю. Науково-практичний аналіз термінів, використаних в диспозиції ст. 436-2 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. Ч. 2. С. 110—118. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.74.52 (дата звернення: 10.11.2025).
4. Ковкіна Є. В., Зайчик К. С. Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонування до надання будь-якої вигоди. Харків, 2024. 26 с. Реєстр. код 1.2.22 / Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 10.11.2025).
5. Гуменський О. А. Особливості встановлення придатності до застосування за призначенням об'єктів, які є результатом інженерно-технічної діяльності людини, під час експертного експерименту. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 77—86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_12 (дата звернення: 10.11.2025).